

Två tidiga ”symbolbilder” av den primära Trefaldighetskyrkan på Upsala Domberg?

NILS SUNDQUIST

En kyrkobyggnad i det tidiga Upsala, som kommit alldeles i skymundan i både verklighet och forskning, är den första *Trefaldighetskyrkan*. Med stor sannolikhet hade den sitt läge på Domberget, dvs. på samma plats där domkyrkan nu reser sig. Av synnerligt intresse är att den nuvarande kyrkan i Odinslund, den slutliga och i sten byggda Trefaldighetskyrkan från decennierna kring år 1300, ligger så nära domkyrkan. Anledningen kan vara att när den äldsta Trefaldighetskyrkan måste lämna plats för domkyrkan någon gång på 1280-talet de beslutande parterna var överens om att den nya Trefaldighetskyrkan skulle komma så nära sin ursprungsplats som överhuvudtaget var möjligt.

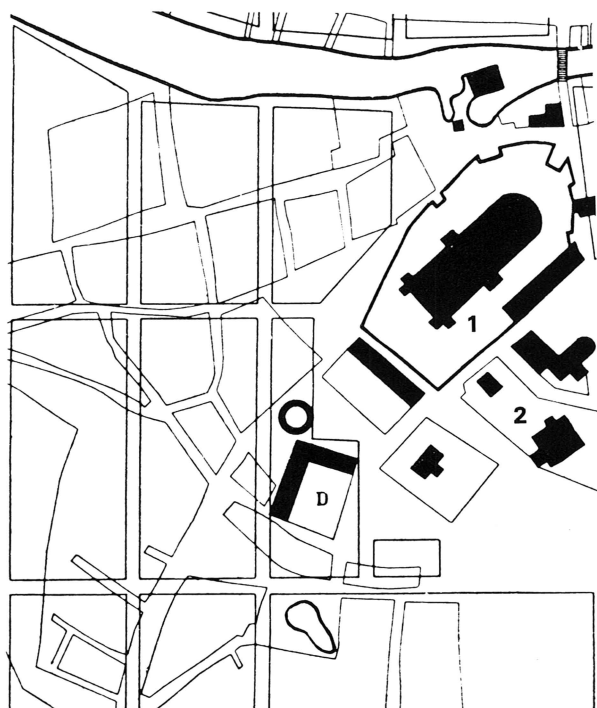

Bild 1. Den primära Trefaldighetskyrkans (1) läge å Upsala Domberg. Kyrkan strax intill (2) markerar den nuvarande Trefaldighetskyrkan i Odinslund (avståndet mellan kyrkorna 150 m.)

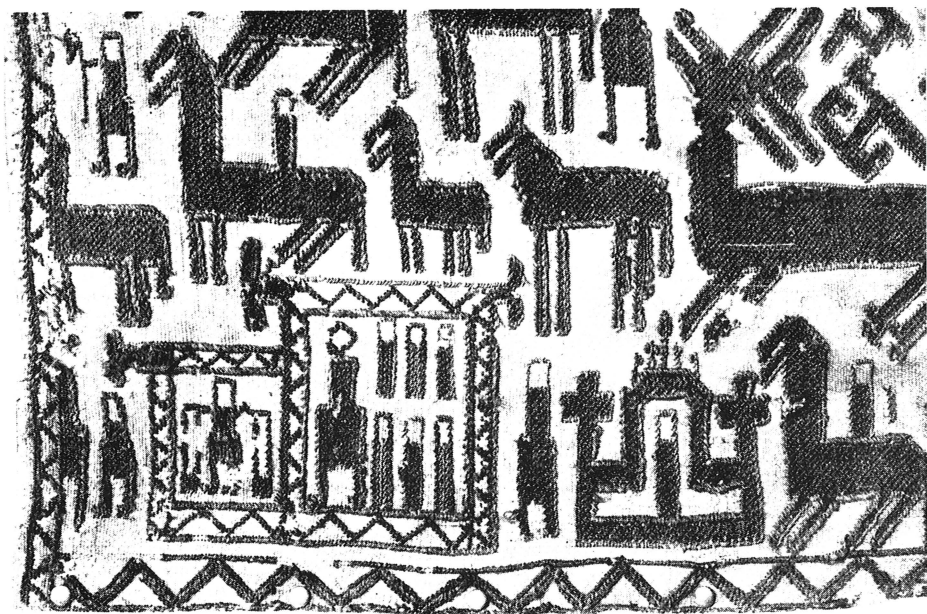

Bild 2. Detalj av bonaden II från Överhogdal i Härjedalen. (Förvaras nu i Jämtlands läns museum i Östersund.) Byggnaden t. v. sannolikt att betrakta som en stavkyrka, i vissa detaljer besläktad med kyrkbyggnaden på bonaden från Skog i Hälsingland. (Bild 6) Bonaden från Överhogdal dateras till tidig medeltid, möjligen 1000-talet – Efter Erik Salvén (1923).

Redan den tidigare Trefaldighetskyrkan på Domberget måste ha haft en hög dignitetsställning, ty den torde bära tillmätas rollen som primärkyrka i det historiskt märkliga Ulleråkers hundare. I dess centrala del, kring Domberget, var marknadsplats, tingsplats och kultplats. Läget betingades av naturgeografiska och kulturgeografiska förhållanden: där åsen övertvårade vattenleden bildades de naturliga förutsättningarna för marknadsfält och folkmötesplats. Praktiskt taget alla tidiga köpstäder runt Mälaren har byggt sin uppkomst och utveckling på ås- och sjöledsmöte: Köpingsåsen, Enköpingsåsen, Badelundaåsen (nära ansluten till Västerås) och Brunkebergsåsen (mot och genom Stockholm) och deras möten med vattenleder är i betydelse nära besläktade med Upsalaåsen vid Domberget. Talande är att distingen i Upsala och tjugonedagsmarknaden i Enköping var det unga sveaväldets största marknader. Med marknaderna följde tingssamling och kultsamling.

Vad vi, med hänsyn till vad som nu sagts, kan sluta oss till är att den äldsta Trefaldighetskyrkan måste ha haft ett ur folkfrekvenssynpunkt särdeles

aktivt läge och att den i sin brydsamma tid måste tillmätas stor betydelse för kristendomens sak.

Vad vi må beklaga är att vi vet så försvinnande litet om den primära Trefaldighetskyrkan. Vi vet inte det ringaste om tiden för dess uppbyggnad – vi vet inte av vilket material den var uppförd. Det troligaste är att den var av trä – kanske en stavkyrka. Det finns intet som motsäger att den tillhörde runstenstiden, i princip 1000-talet e. Kr. Tyvärr kommer vi nog aldrig att kunna besvara dessa frågor. Att Domberget var en i folksamlingshänseende viktig plats framgår framförallt därav att beslutsfattarna på 1270-talet stannade för att den år 1164 grundade svenska kyrkoprovinsens metropolslutkyrka skulle anläggas på Upsala Domberg.

Ett stort problem, på tal om den tidiga Trefaldighetskyrkan, är i vilken tid och i vilken tidsföljd Ulleråkers hundare kom att inom sig särskilja de olika socknar, som i övrigt faller inom hundarets gräns: Börje, Vänge, Läby, Jumkil och Näs. Man hade väntat sig att ”modersocknen” skulle ha benämnts Ulleråkers eller Helga Trefaldighets socken. Men så blev i princip inte förhållandet: namnet blev helt enkelt Bondkyrko socken. Man får tolka förhållandet så att den stora kyrkan på Domberget blev något av en ”stadskyrka” och då fick den slutliga Trefaldighetskyrkan i Odinslund namnet ”Bondkyrkan” och dess sockenterritorium, som antyts, namnet Bondkyrko socken.

Men man kan inte komma ifrån den historiska märkligheten att Dombergs-miljön med dess mot väster stigande åsterrasser, som får sitt crescendo i slottshöjden, en gång tillhört den tidiga Trefaldighetskyrkans aktionsområde. Åmynningen-Väst, som är min benämning på Dombergs-miljön, låg helt enkelt en gång inom den arkaiska Trefaldighetskyrkans kristna influensområde. Tänker man sig att den nordkultiska lunden – den som Adam av Bremen berör i sin märkliga skildring från 1070-talet av denna miljöns aktiviteter – låg intill Domberget förstår man att den tidiga Trefaldighetskyrkan stod i en heroisk ställning på sin plats, där nordkult och kristendom möttes. Man skulle kunna kalla 1000- och 1100-talen för en slags ”dubbeltid”, i vilken dessa två nyssnämnda rörelser, nordkulten och kristendomen, möttes eller, tolerantare sett, stod vid varandras sida.

Givande är att komparera Ulleråkers hundare med grannhundaret Vaksala hundare på andra sidan Salaån–Föresån. I den blivande sockengruppningen i Vaksala hundare är det otänkbart att hävda något annat moderterritorium än det som fick namnet Vaksala socken. Ser man Åmynning-

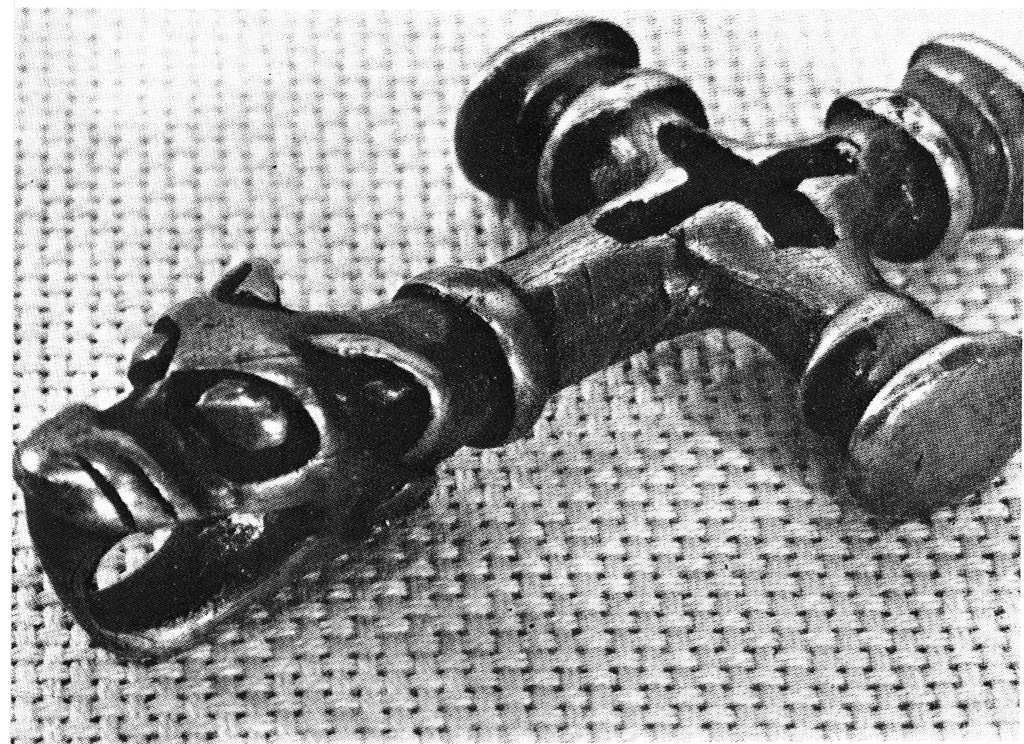

Bild 3. Tors hammare, framställd i sådan form att det kristna korset till formen kan vara förebild. Fynd från södra Island. Efter E. O. G. Turville-Petre, *Myth and Religion of the North*, London 1964.

en-Väst som principalområde för Dombergs-aktiviteterna har man lika stor rätt att betrakta Åmynningen-Öst som principalområde för den vid Vaksalastranden på 1000- och 1100-talen uppväxta köpstadsrörelsen, namngiven efter åmynningsläget, Aros. Betecknande för Vaksala hundares sockenuppdelning var att ej blott Danmarks och Gamla Uppsala socknar framträdde som enheter utan jämfäl Sankt Pers och Vårfrukyrka socknar inom det permanent bebyggda åmynningsområdet. "Trefaldighets socken" på västra åstranden och "Vaksala socken" på östra åstranden har i tidig tid lämnat från sig de två kärnområden, som en gång blev Uppsala stad.

Det är nu dags att återvända till vårt studieobjekt för dagen, den primära Trefaldighetskyrkan. Möjligt är att kyrkan stod kvar ända till 1280-talet och att den på 1270-talet fick bli hölje för konung Erik Jedvardssons relikskrin.

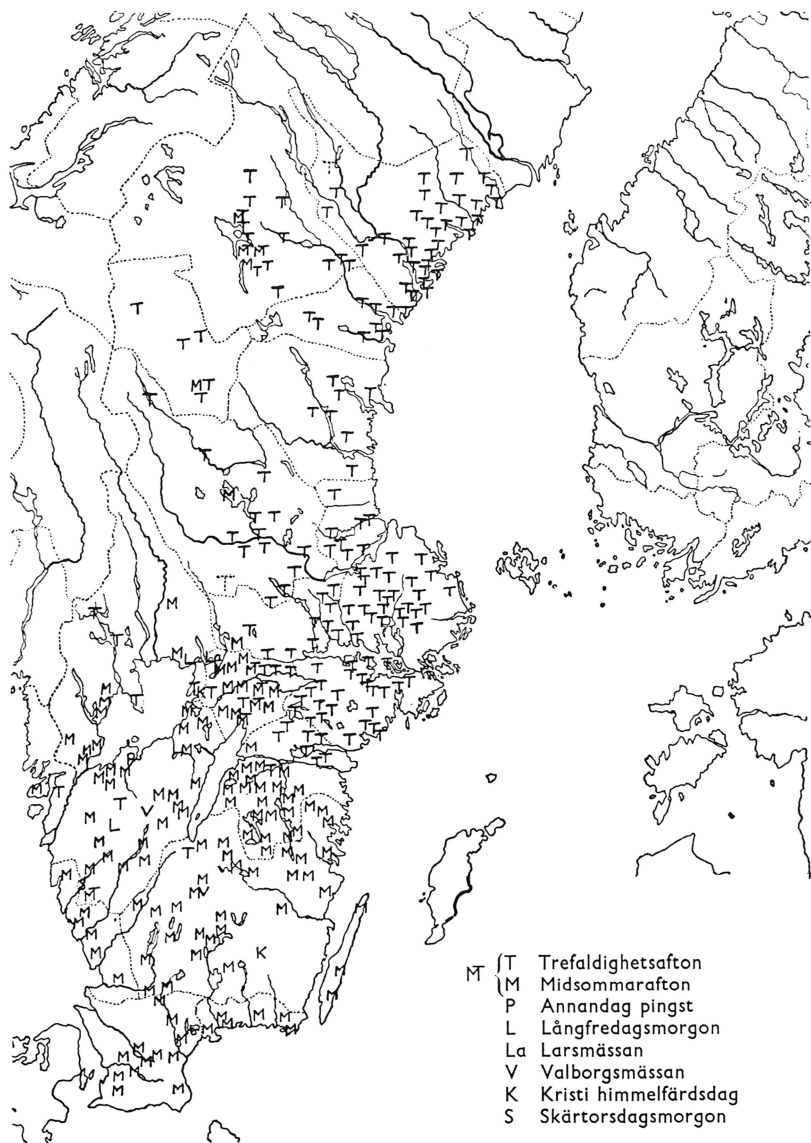

Bild 4. Källdrinkingen i Sverige, dess utbredning, som visar att källorna kring Mälardalsområdet och Norrland, dvs. i Strängnäs stift och i Uppsala ärkestift, uppsöktes för drickning trefaldighetsaftonen. Efter Gunnar Granberg, 1934.

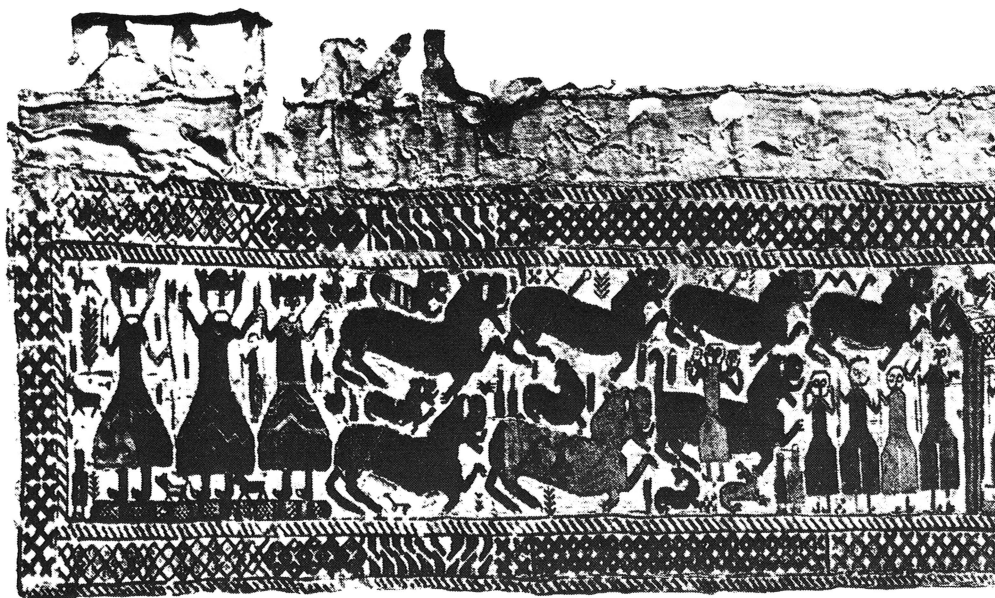
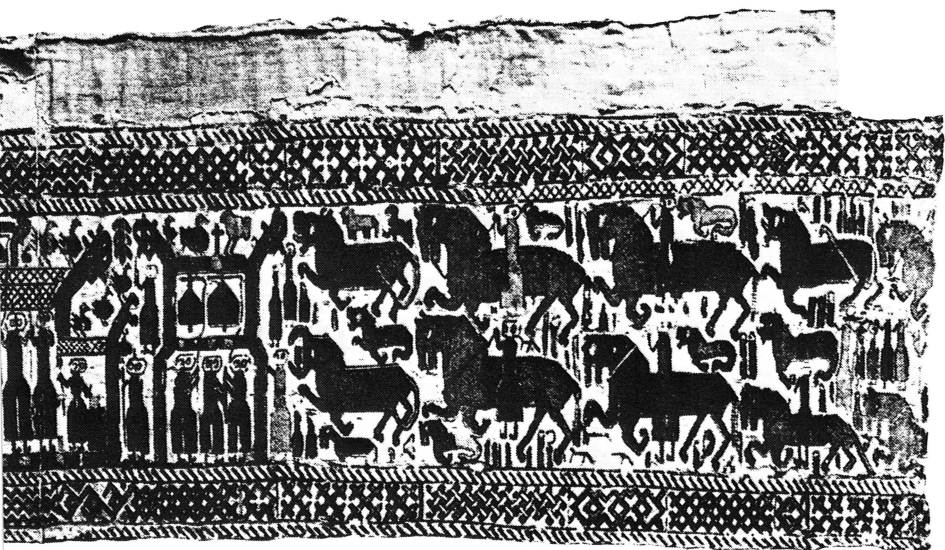

Bild 5. Bonaden från Skogs kyrka, södra Hälsingland, återfunnen som hölje kring kyrkans brudkrona 1912. Publicerad i Erik Salvéns avhandling 1923. Bonadens högra ytterdel någon gång avriven. Bonadens bevarade vävnadsdel har måtten: längd 175 cm, höjd 35–38 cm. Forskningen är ense om att bildinnehållet vill ge uttryck för kristendomens kamp mot nordkulten vid och efter 1100-talets mitt. Möjligt är att bonadens tillkomstår är åren kring 1170, dvs. under konung Knut Erikssons regentskede (1169–1195).

Bonadens bildinnehåll: i centrum en kyrkbyggnad, där mässoffer pågår i det smalare koret. I "långhuset" fem resliga gestalter av vilka de till höger medelst rep ringer klockan i takets klockbock. Till höger om kyrkan en reslig klockstapel, vars två stora klockor medelst nerhängande rep ringas av tre män. På ömse sidor om kyrka-klockstapel ses grupper av hästliknande fabeldjur gå till frenetiskt anfall mot byggnaden. I djurgruppen t. v. en trehövdad gestalt, som klart understryker angreppets nordkultiska karaktär. Kyrka och klockstapel präglas av en arkitektonisk stil, som snarast överensstämmer med stavkyrkornas. Både kyrkans och klockstapelns tak avslutas med starkt markerade "drakhuvuden", nära besläktade med den norska Borgunds stavkyrkas. Även klockbock och kor bär dylika "drakhuvuden."

Erik, vars död i Aros inträffade 18 maj 1160, fick sin grav i den stora kyrkan på storhögsgården, belägen vid pass 3,5 km norr om Domberget. Eriksskulten torde ha utvecklats tidigt och skrinläggningen kan ha skett redan på 1170-talet. I Vallentunakalendariet från 1198 står 18 maj som Eriks festdag. Den i domprosten Björns testamente från omkring 1278 nämnda "ecclesia sancti erici in arusia" kan ha varit vår Trefaldighetskyrka. Man tycker att kyrkan kunnat få stå kvar under domkyrkobygget som relikkyrka, helgande byggplatsen, men ett flertal dokumentära upplysningar meddelar att man år

Bonaden avslutas mot vänster av tre kronkrönta gestalter, som tolkats på olika sätt. Den sannolikaste förklaringen lämnas av Andreas Lindblom (1928) och Erik Salvén (1944), som tolkar gestalterna som Nordens tre helgonkonungar: Sankt Olof, Sankt Erik och Sankt Knut. Är denna tolkning riktig vinner bonadens datering till tiden kring 1170, då Erik Jedvardssons skrinläggning sannolikt ägt rum, i styrka.

Bonadens bortrivna högerparti kan tänkas ha visat bilder av Tor, Oden och Frö.

Den tes, som i min studie försöksvis hävdas, är att kyrkbyggnaden på bonaden från Skog är en symbolbild av den primära Trefaldighetskyrkan på Upsala Domberg. Kyrkan, supplerad med den fristående klockstapeln, har äntligen fått kraft att stå emot nordkultens angrepp. Min tes är även den att kyrkobyggnaden – sedan den byggdes under 1000-talets tidigare del – en eller flera gånger förändrats till "tempel" för den nordkultiska gudatriaden Tor, Oden och Frö men att den till slut, förslagsvis vid 1150-talets slut, genom den för kristendomens sak ivrigt kämpande konung Erik Jedvardsson stabiliserats som kristen treenighetskyrka. Eriks invid denna kyrka 18 maj 1160 timade "politiska död" skulle då få ett nöjaktigt släktskap med "martyrdöd".

1290 på Domberget byggde en kyrka, som benämns "ecclesia lignea". Möjligt är att Trefaldighetskyrkans läge ej var nöjaktigt för de nya murarnas utstakning och att man därför fick lov att bygga en ny kyrka, vars läge inte stod till hindars. I "Chronologia 266–1430" heter det för år 1290: "constituta fuit ecclesia lignea infra muros inceptos in monte sancte trinitatis Vpsalie et illic reliqui delate in natiuitate beate Virginis marie" (Scriptores Rerum Suecicarum, I, 1, s. 26).

Vad som här är av särskilt intresse är att Domberget ges namnet "Den

Heliga Treenighetens berg”. Man finner att den tidiga Trefaldighetskyrkans läge får stöd i platsens benämning.

Hos Ericus Olai, *Chronica gothorum*, heter det för år 1273 (sannolikt felskrivning för 1290): ”Constructa Ecclesia lignea intra muros inceptos in monte S. Trinitatis, ubi quondam stetit templum Upsala trium Deorum” (SRS II, 1, s. 57).

Vi antecknar här att Ericus Olai till ”Mons Trinitatis” förlägger ”Upsala tempel med de tre gudarna”, vilka inte gärna kan vara några andra än Tor, Oden och Frö. Har det kunnat finnas något samband mellan den tidiga Trefaldighetskyrkan och den nordkultiska gudatriadens tempel? Man frågar sig om den kristna treenigheten fått stå som mall för den nordkultiska tregudasammanställningen. Denna svåra fråga skall här något belysas.

Om man tar fasta på tanken att den primära Trefaldighetskyrkan på Domberget tillkommit, låt oss säga, i tidig del av 1000-talet och därtill accepterar Adams av Bremen uttalande om templet ”Ubsola” som nordkultiskt gudatriadtempel, aktivt vid tiden för Adams skildring, därtill sätter sin tro till att Dombergskyrkan var det gudstjänstrum, där konung Erik Jedwards-son åhörde mässan på sin sista levnadsdag 18 maj 1160, synes den tanken ej vara ur vägen att den tidiga Trefaldighetskyrkan och templet ”Ubsola” var en och samma byggnad. Trefaldighetskyrkan skulle vid något eller några tillfällen ha förändrats till kultrum för bilder av Oden, Tor och Frö. Templet ”Ubsola” kunde då betraktas som ett sent kultiskt komplement till den närliggande åldriga lundkulten – anmärkas må att på 1667 års seriösa Upsalakarta en trädssamling på nuvarande Riddartorget benämns ”Odens lund”. Med tiden vinner dock kristendomen terräng och före år 1160 har byggnaden på Domberget genom kraftfull insats av någon maktinnehavare äntligen återfått sin roll som Trefaldighetskyrka. Vi återkallar i minnet de ovan anförda orden i Ericus Olais *Chronica gothorum*: ”in monte S. Trinitatis ubi quondam stetit templum Upsala trium deorum”.

Av betydande intresse är om genom konstaterbara förhållanden någon person, låt oss säga på 1150-talet, står ”treenigheten” och Trefaldighetskyrkan så nära att han kan tänkas ha återskapat ”gudatriadens” tempel som Trefaldighetskyrka.

Den skriftliga källa, som framförallt gjort Trefaldighetskyrkan på ”Mons Domini” eller ”Mons Trinitatis” mera allmänt känd, är den s. k. Erikslegenden. Det är den legend som berättar om helgonkonungen Erik Jedwards-

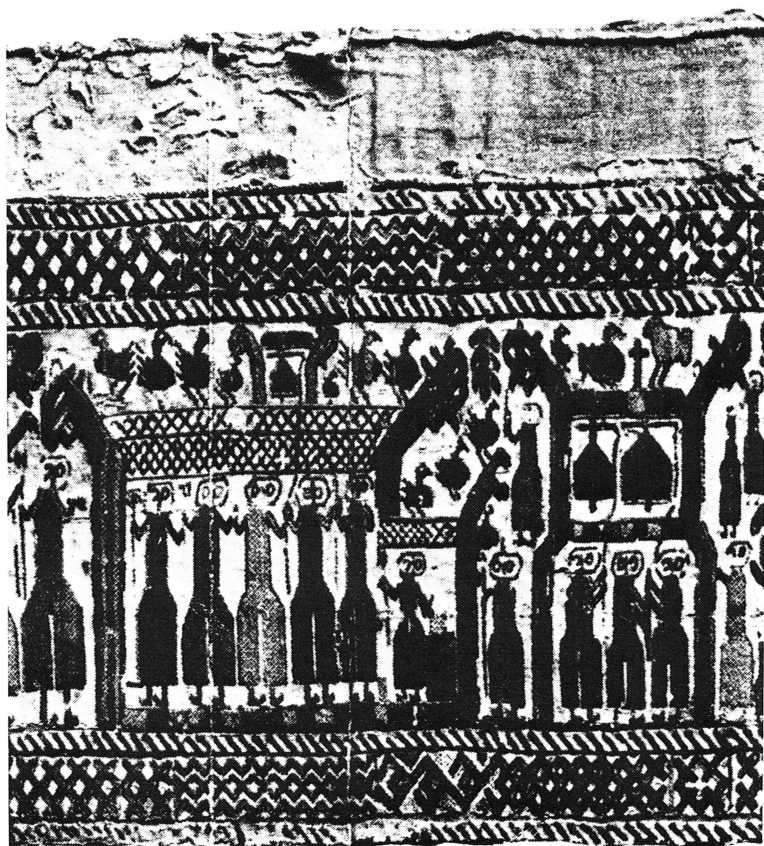

Bild 6. Kyrkbilden och klockstapelbilden å bonaden från Skog.

sons liv och hastiga död vid Aros 18 maj 1160. Eriks regentskede var under senare hälften av 1150-talet och det var i en tronpretendent, Magnus Henriksson, som Erik mötte sin baneman. Särdeles svårt är att tidsställa den äldsta Erikslegenden. Troligt är dock att legendversionen i Registrum Upsalense från 1344 ej är yngre än 1280-talet.

I Erikslegenden finner vi några upplysningar, som knyter Erik nära till "treenigheten". Där står att han var "treenighetens dyrkare" och framförallt: innan han gick ut mot sin dödsstrid "bevistade han mässan i heliga trefaldighetskyrkan på berget, som kallas Vår Herres berg och där nu domkyrkan står" (ur Toni Schmidts översättning av den latinska standardlegenden enligt Registrum Upsalense av 1344 i Riksarkivet).

Bild 7. Borgunds stavkyrka, Norge, dess överdel som med sina "drakhuvuden" visar arkitektonisk släktskap med kyrkan på bonaden från Skog. Efter E. O. G. Turville-Petre, *Myth and Religion of the North*, London 1964.

Standardlegenden har även den upplysningen att Eriks "järtecken började med att en källa rann upp på den plats där hans blod först blev utgjutet och den bär ännu vittne om hans martyrium". Om det finns en verklighet bakom dödsplatskällans upprinnelse vet vi ej men det är av betydande intresse att vi strax nedom Dömberget har en ännu rinnande källa, som bär Sankt Eriks namn. Det är den källa, som nu markeras av den nyligen restaurerade överbyggnad, som nära markerar nedfarten till holmen i ån

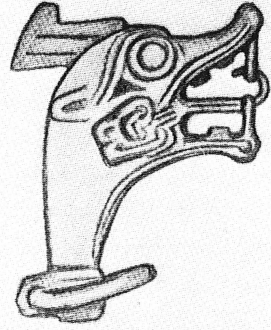

Bild 8. Spänne format som drakhuvud, gravfynd från Söderby i Danmarks socken, Upl. Vikingatid. Efter Astrid Sjöberg i årsboken Uppland 1975.

med Akademikvarnen, nu Upplandsmuseet. Märkligt är att även till vår källa knyts "treenigheten", ty enligt äldre uppteckningar uppsöktes den mot norr rinnande källan varje trefaldighetsafton. Uteslutet är ej att Aroskällan, som flödar fram ur åsgrunden i "Mons Trinitatis", är alla våra trefaldighetskällors moderkälla. Urkällorna skulle kunna tänkas ha ingått i nordkultens folkliga källoffersystem – jfr Adams av Bremen omnämmande av offerkällan i kulten vid "Ubsola" – och med tiden vid kristendomens segerlopp övergått att bli "trefaldighetskällor". Intressant är att, enligt Gunnar Granbergs utredning 1934, trefaldighetsdrickningen i huvudsak knöt an till Målarlanden och Ovan-Sverige. Pregnantaste område för trefaldighetsdrickningen är det territoriellt väldiga Upsala ärkestift under medeltiden.

Om man analyserar Erik Jedvardssons "meriter" för skrinläggning får man inte riktigt fram något sådant motiv i hans livsgärning, som man vill sätta som huvudmotiv. Han fullbordade visserligen, som det står i legenden, Upsala kyrka, som hans fäder påbörjade, han företog tillsammans med biskop Henrik av Upsala ett "korståg" till det okristna Finland, han spåkte sig osv. Tåget till Finland kan ha varit ett regelrätt erövringståg. Visserligen led biskop Henrik där martyrdöden men det hindrar inte att Eriks huvuduppsåt var att vidga sitt rike österut.

Det är värt att hålla fast vid tanken om inte Eriks död i Aros 18 maj 1160 kan sammanställas med en gärning, som skulle kunna betecknas som en påtaglig skrinläggningsmerit. Jag tänker på min ovan skisserade propå att Erik Jedvardsson var den som återorganiserade den tidiga byggnaden på

Domberget som Trefaldighetskyrka. Det är på sin plats att undersöka om inte några bildframställningar från 1100- och 1200-talen har en del att förtälja om den tidiga Trefaldighetskyrkan.

Den år 1912 i Skogs kyrka i södra Hälsingland i ärkestiftet funna märkliga bonaden, som efter Erik Salvéns avhandling om den 1923 vanligen kallas "Bonaden från Skog", har en stilistiskt välkomponerad bildframställning. I princip kan sägas att den, tyvärr, ofullständiga bonaden har fyra från varandra klart skilda bildfält. Det centrala fältet upptar en kyrkobyggnad av snarast stavkyrkotyp, påtagligast accentuerad av den med stora djurhuvuden åt vardera hållet avslutade takkammen. Flera norska stavkyrkor, ibland dem Borgund, har sådana djurhuvudstakkammar. Man ser kyrkobyggnaden på Skogsbonaden från söder och mot öster springer ut ett smalare kor, vilket var vanligt på stavkyrkorna. Kyrkobyggnaden kompletteras mot öster utanför koret av en klockstapel, även den arkitektoniskt omsorgsfullt uppbyggd, även här med djurhuvudstakkam. Då både kyrka och klockstapel ses i genomskärning framträder tydligt den aktivitet, som är för handen inom de två byggnaderna. I kyrkans huvudrum står fem resliga gestalter, varav den mittre medelst ett nedhängande rep ringer i den klocka, som kröner kyrkotakets kam. Inne i koret förrättas mässoffertjänst framför altaret. I klockstapelns står tre personer, som medelst nedhängande rep ringer i stapelns två stora klockor.

På ömse sidor om de två mittbyggnaderna ses bonadens två dominerande bildgrupper. Det är en samling fabeldjur, som störtar fram mot kyrka och klockstapel. Man får det intrycket att djurhoparna representerar de demoniska krafter, som anstormningsvis vill tillintetgöra kristendomen sådana den representeras i de i stor beredskap stående kyrkan och klockstapelns. Därom står ingen tvekan: bonaden från Skog vill skildra den hårda kamp kristendomen hade att föra mot nordkulten. Vad som synes vara svårförklarligt är att den mot klockstapelns anstormande demondjursgruppen har en lugnare uppsyn än den grupp som från väster störtar mot kyrkan. Kan det vara det nära klockdånet som kommer gruppen till höger att betänka sig? Med full stridsuppsyn störtar dock gruppen till vänster mot kyrkan: en av bonadens designer insatt figur med tre huvuden i vänstergruppen vittnar på påtagligaste sätt om att det här rör sig om ett nordkultiskt anfall.

Av största intresse är den ramomgivna bonadens fjärde bildfält, det som ses längst till vänster. Det är tre mansfigurer, krönta av stiliserade kronor.

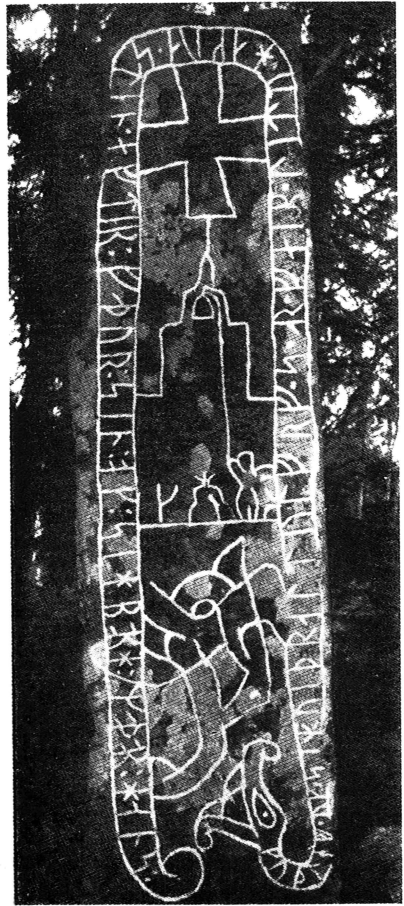

Bild 9. Runsten med klockringning med rep, Hargs socken, Uppland. Omkring 1125–1150.

Figuren längst till vänster har i sin vänstra hand en yxa eller bila, den mittre har i sin högra hand en korsstav. Den tredje figurens attribut är mera svårtolkat. De forskare, som i olika sammanhang behandlat bonaden från Skog, har tolkat de tre figurerna på olika sätt: heliga tre konungar, Oden, Tor och Frö, treenigheten m. m. Personligen stannar jag inför Andreas Lindbloms tolkning, som i de tre figurerna särskiljer Nordens tre helgonkonungar: till vänster Norges Sankt Olof med bilan, i mitten Sveriges Sankt Erik med korsstaven och till höger Danmarks Sankt Knut. (Att märka är att ytterfigurens enögdhet enbart är skenbar. Anne Marie Franzén (†) har 1958 påvisat att även denna figur från början haft två ögon).

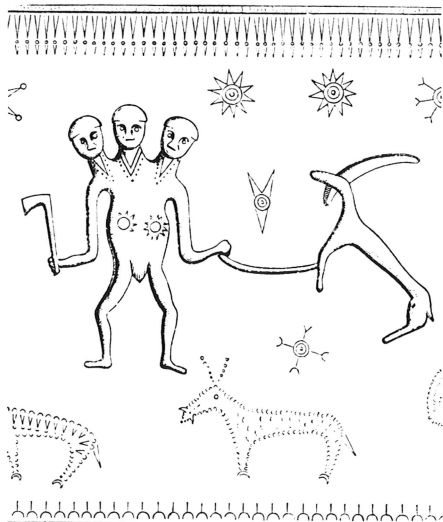

Bild 10. Två trehövdade figurer i jämförelse: t. v. figuren å bonaden från Skog, t. h. figuren på det runristade Gallehushornet, Danmark, omkring 400–425. Efter Erik Salvén (1923).

Vid den genomgång jag gjort av skilda forskares datering av Bonaden från Skog har framgått att tiden kring 1160-talet kan vara aktuell. Tolkas mittgestalten som Sankt Erik, död 1160, bör bonadens komposition vara efter sagda år.

Om man försöksvis tar fasta på 1160-talet som Skogsbonadens tillkomst-decennium skulle man vilja ifrågasätta om inte året 1164 samlar ett visst intresse kring sig. Det var nämligen nämnda år som Sverige frigjorde sig som egen kyrkoprovins med cisterciensbrodern Stefan från Alvastra som förste metropolit. Tillkomsten av bonaden från Skog skulle då kunna ha ingått som del av celebrerandet av kyrkoprovinsfrigörandet. Danmark hade redan 1103 frigjort sig från Hamburg–Bremen, 1153 följde Norge och så, till slut, Sverige 1164. Hela Norden var därmed äntligen provinsetablerat. Sankt Olof, Sankt Erik och Sankt Knut sammanstår, om nyss anförda tanke har fog för sig, på ett naturligt sätt på bonaden från Skog. Vad som dock mera talar för att man bör förlägga Eriks skrinläggning till skedet 1169–1195 är att under sagda period Erik Jedvardssons son Knut Eriksson var konung.

Det är ytterligare en fråga av kompositionell natur, som måste diskuteras när det rör bonaden från Skog i dess fullständighet: det är ytterstycket mot höger, som inte längre finns kvar och möjligen någon gång bortrivits. Det

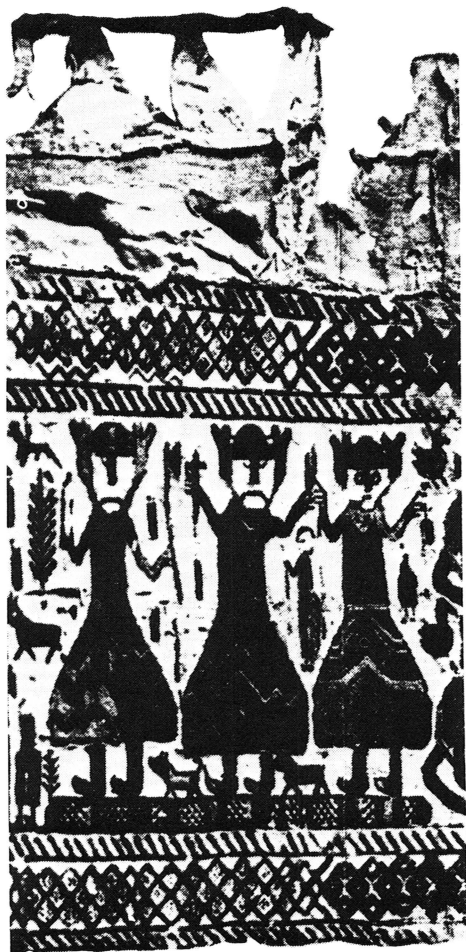

Bild 11. De tre kronkrönte gestalterna å bonaden från Skog, förslagsvis tolkade som Norges helgonkonung Sankt Olof (†1030), Sveriges helgonkonung Sankt Erik (†1160) och Danmarks helgonkonung Sankt Knut (†1086). I och med att Danmark frigjort sig som egen kyrkoprovinns 1102, Norge 1153 och Sverige 1164 var hela Norden provinsetablerat. De tre helgonkonungarna skulle då kunna symbolisera var och en av de tre nordiska kyrkoprovinserna.

dekorativa innehållet i den ”bortrivna” delen kan vi inte lösa förrän, tilläventyrs, det felande stycket någon gång i framtiden återfinns. Troligt är dock att bortrivsdelen stått som balans till det vänstra ytterstycket med de tre kronkrönte figurerna. Då vi av Adams av Bremen skildring av templet ”Ubsola” vet att däri fanns som dyrkansobjekt den nordkultiska gudatriaden Oden, Tor och Frö ligger det nära till hands att det är dessa tre, nordkultens svåraste trio i Norden, som bortrivits. Åtgärden har kunnat haft som grund önskan att eliminera ett anstötligt motiv. Vi vet ej säkert.

Föga troligt är att bonaden från Skog framställdes där den 1912 återfanns som hölje kring kyrkans brudkrona. Sannolikare är då att dess tillkomsthis-

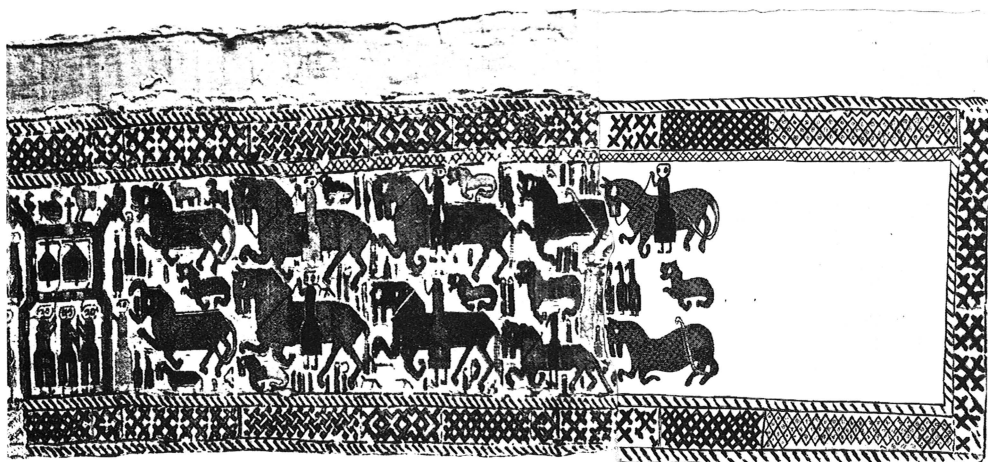

Bild 12. Tänker man sig att den bortrivna delen till höger å Bonaden från Skog haft sådan form som min principkonstruktion visar är det intet som talar mot att gudatriaden Tor, Oden och Frö här haft sin plats.

toria är knuten till den plats eller den miljö, som vi får betrakta som centrum i kampen nordkult–kristendom, nämligen Upsala-Aros med dess Domberg på Åmynningen-Väst. Det är den plats där Upsala domkyrka, den svenska kyrkoprovinsens metropolslutkyrka, nu reser sig. Tanken för osökt till det antagandet att bonadens kyrka avser den primära Trefaldighetskyrkan. Intressant är att på klockstapelns plats Dombergets kampanil – uppförd i sten vid åren kring år 1200 – stod kvar ända till början av 1700-talet.

Kyrkbilden på bonaden från Skog har förutsättningar att stå som "symbolbild" för den primära Trefaldighetskyrkan på Domberget. Kyrkan kan tänkas ha haft de ovan anförda skedena: 1. älsta tiden under 1000-talets första hälft; 2. mellantiden, då den, kanske ett antal gånger, förvandlats till "tempel" för gudatriaden Tor, Oden och Frö, 1000-talets mitt–1150-talet; 3. sluttiden då den – efter Erik Jedvardssons målmedvetna och kraftfulla insats (?) på 1150-talet – återskapats till Trefaldighetskyrka, o. 1160–o. 1280-talet.

I problematiken kring templet Ubsola må anföras att flera forskare, bland dem Gad Rausing i Fornvännen 1968, hävdar att det inte fanns några gudatemplet i Norden med högre arkitektonisk resning. Templet Ubsola skulle då inta en särställning. De byggnadsverk med sådan resning, som fanns på 1000- och 1100-talen, var stavkyrkor. Knappast troligt är att gudatriadtemplet Ubsola utgjorde något undantag. Tillmäts anförda tanke värde

Bild 13. Uppsala medeltida domkapitels kontrasigill med helgonkonungen Sankt Erik som mittbild. Sigillet känt från 1310, avtrycket på bilden från brev, daterat 1379, Riksarkivet. Sankt Eriks höggotiska inramning uppbar en stiliserad kyrkbyggnad, snarast av stavkyrkotyp, sannolikt avseende att vara en symbolbild av den kyrka, den primära Trefaldighetskyrkan å Uppsala Domberg, i vilken Erik Jedvardsson enligt legenden bevisade mässan å sin dödsdag 18 maj 1160. Eriks krona och de två sidoplacerade kronorna kan tänkas symbolisera de tre nordiska kyrkoprovinserna. Jfr min tes om de tre kronkrönte gestalterna å bonaden från Skog. Om det höggotiska sigillet tillkommit på 1280-talet föreligger den möjligheten att den primära Tre-

faldighetskyrkan då ännu stod kvar på Domberget för att först 1290 avlösas av den s. k. "ecclesia lignea".

framstår automatiskt den misstanken att templet Ubsola hade som arkitektonisk primärgrund en stavkyrka. En förmodan att det förelåg identitet mellan gudatriadtemplet Ubsola och den primära treenighetskyrkan på Uppsala Domberg bör knappast betecknas som pressad.

I dess nordkultiska form vågade, som det ser ut, några av de politiska ledarna inte gå hårt fram mot det folksamlade templet. När biskoparna Eginö i Lund och Adalvard d. y. i Sigtuna hotade med att rasera templet, skall konung Stenkil (1061–1066) trots sin ivriga kamp för kristendomen ha yttrat: "River ni gudahovet blir ni dräpta och jag själv jagad ur riket för att jag fört helgedomsskändare i landet."

Sedan vi framställt den förmodan att den primära Trefaldighetskyrkan – efter dess upprepade omvandlingar (?) – stått Erik Jedvardsson särdeles nära i hans arbete för kristendomens sak skulle det vara värdefullt om vi kunde påvisa ännu en "symbolbild" av en kyrka, som mera tveklöst nära knyter an till Erik Jedvardsson. En sådan kyrkbild finns. Den är att se på Uppsala domkapitels kontrasigill, med stampen sannolikt tillkommen på 1280-talet men av vilket första kända avtrycket härrör från år 1310. Omskriften har i princip haft formen "SECRETVM CAPITVLI VPSALENSIS".

SIS". Kontrasigillets ädelt utformade mittdekor – i omisskännlig höggotik – utgörs av en uppbyggd arkitektonisk resning, som täcks av tre spetsbågar. Under den mittre, något högre än de två andra, ses bilden av rikets skyddspatron Konung Erik Jedvardsson (S. ERICVS). I högra handen håller han liljespiran. Gestalten kröns av en krona, vilken suppleras av två sidoställda kronor. Eriks krona kan symbolisera den svenska kyrkoprovinsen, de andra Nordens kyrkoprovinsier i övrigt.

Nu kommer det märkliga: över det höggotiska ramverket kring Eriksgestalten reser sig en *kyrkobyggnad*. Man ser en mittkropp och två lägre sidokroppar, snarast ett "vapenhus" och ett smalare "kor". Liksom vad fallet är med hela sigillkompositionen bygger kyrkobyggnadens resning på tretalsmotivet: större mittkropp och två mindre sidokroppar. Det är därför föga troligt att den kyrkobyggnad sigilledesignern avsett haft detta utseende: kyrkan är endast avsedd att vara en "symbolbild" av en i sammanhanget intresseväckande kyrka. Vilken kyrka har den skicklige sigillkompositören – inspirerad av capitulares upsalienses (?) – avsett? Helt säkert den kyrka, som stått Erik Jedvardsson så nära, nämligen den primära Trefaldighetskyrkan på Domberget ("Mons Domini, Mons Trinitatis"), att han i den före dödsstriden 18 maj 1160 åhörde mässan.

Även om vi inte kan säga något bestämt om utseendet på förebilden till sigillkyrkan är det dock en detalj som är av intresse. Det är sigillkyrkans omisskännliga stavresning i släktskap med en stavkyrka. Förebilden kan ha varit en stavkyrka och måhända med sådant utseende, som knyter an till kyrkobyggnaden på bonaden från Skog.

Min studie är därmed avslutad. Jag är fullt medveten om att det som framställts ej bygger på säkert och stabilt material. När jag dock genomfört studien är det min önskan att läsaren betraktar den enbart som ett diskussionsinlägg i några tvivelsutan olösliga frågor: utseende och roll hos den primära Trefaldighetskyrkan på Upsala Domberg och grundmotivet för Erik Jedvardssons skrinläggning.

Kommentar och litteratur

När man diskuterar de tidiga rollerna hos storhögsgården (nuvarande Gamla Upsala) och Åmyningen-Väst (Domberget) är det viktigt att hålla fast vid att storhögsgården under forntiden inte har någon primärställning som allmän folkmötesplats. Vid den inventering jag gjort över järnålderns samtliga bevarade storhögar i sveagötaväldet har det framgått att vid storhögars fot under forntiden *aldrig* funnits

marknads- eller andra folksamlingsplatser. En gård med en eller flera storhöggar är alltid *exklusiv*, framförallt genom dess roll som bostadsgård och statusbegravningsplats för en politisk storman och hans ätt. Däremot kan man på ett vederbörligt avstånd av variabelt kilometerantal finna en sådan marknads- och folkmötesplats, mot vilken stormannen riktat sitt politiskt-ekonomiska intresse. Storhögsgården och Domberget bildar tillsammans de två huvudplatserna i den arkaiska Upsaladomänen – åtskilda med hänsyn till sina roller, den förra bostadsgård med begravning, den senare folkallmänning för marknads-, tings- och kultsamling.

Ostridigt är att storhögsgården under den äldre medeltiden blev en slags folksamlingsplats. Men den nyvunna rollen byggde på det förhållandet att gården uppläts som ett refugium vid missioneringen. Här anlades en bastant gråstenskyrka, som kan tänkas ha tjänstgjort som stiftskyrka, ej minst betydelsefull för det kultkonserverativa Ovan-Sveriges missionering. Kyrkan blev en slags "ecclesia ad interim" innan det åtråvärda Domberget på 1270-talet äntligen kunde tas i besittning. Folksamplingsförsöket på storhögsgården tycks dock ha gått oväntat knalt, ty redan 1215 begär man kurians tillstånd att få flytta "ecclesia seu sedes" till Sigtuna. Distingens mångtusenhövdade klientel torde aldrig, vare sig under forntiden eller medeltiden, under sin omkring tolv dagars marknadstermin i februari varje år ha sökt sig till storhögsgården.

"Ecclesia ad interim"-taktiken under den för kristendomen äventyrliga "dubbel-tiden" torde ha varit vanlig i det tidigmedeltida svea-götaväldet. Skara torde ha haft Husaby som refugium och interimplats, Linköping Vreta, Strängnäs (Eskils) Tuna, Åbo Corois-Räntämäki o. s. v. Ett intressant men ännu olöst problem är det tidiga förhållandet mellan Lund och Dalby. Vad Husaby, Vreta och (Eskils) Tuna beträffar talar där stående eller funna gavelgravkistor från 1000-talet sitt tydliga språk.

När man för på tal vår storhögsgård som en "ecclesia ad interim"-plats under dubbeltiden är det intressant att konstatera att en historiker under vasatiden, Johannes Messenius (1579–1636), i sin historik över Sveriges fem äldsta städer med titeln Sveopentaprotopolis (Upsala, Birka, Sigtuna, Stockholm och Skara), utgiven 1613, om staden Upsala säger: "så hafwa the gamla våra Förfädher försichteligen på itt annat ställe Domkyrckian upbyggja låtit och ther uthi någon tindh Guds-tiensten uppehållit."

Att den svårt snedvridna uppfattningen om den exklusiva storhögsgården som forntidens folksamlingsplats bitit sig så fast torde till väsentlig del få tillskrivas den fördomskonserverande turismen.

När en diskussion förs om att den primära Trefaldighetskyrkan på Upsala Domberg vid vissa tider förvandlats till rum för den nordkultiska gudatriaden Oden, Tor och Frö och därefter efter ett antal årtionden återfått sin roll som kristen Treenighetskyrka är det av ej ringa vikt att pröva om en byggd rumslighet kunnat förändras i antydd riktning. Vid min framställda fråga härom till docenterna Carl-Otto Nordström och Robin Hägg har båda vänligast lämnat mig förteckningar över ett antal tempel från antiken, som efter kristendomens antagande blivit kyrkor. Även kyrkor har kunnat förändrats i kultrörelsehänseende. Det stora exemplet är kyrkan Hagia

Sofia, uppförd i Konstantinopel 532–537. Med tiden, efter turkarnas erövring av staden 1453, kom den att bli moské.

Enligt benäget meddelande av ledaren för det byggnadshistoriska kontrollarbetet vid Uppsala domkyrkas senaste restaurering antikvarie Karin Andersson har vid de markundersökningar, som kunnat göras, spår ej påträffats av någon äldre kyrkbyggnad av vare sig sten eller trä.

Att Domberget varit "kyrkplats" före nuvarande domkyrkan belyses dock både dokumentärt och fyndmässigt. För den s. k. "ecclesia lignea", som uppfördes 1290, finns ett nöjaktigt antal skriftliga belägg och för en ännu äldre kyrkplats på Domberget talar bl. a. det fynd, som gjordes 1938, då teknisk undersökning utfördes för markens hållfasthet omedelbart utanför södra portalen. Man kom då i kontakt med begravnings på sådant djupläge att densamme måste indicera en ännu äldre "kyrkplats" (Se Uppsala stads historia, Del I (1953) bilderna 88 och 114.) Även inne i domkyrkan har ett antal gånger under förberedelseåren för 1970-talets restaurering, enligt vad antikvarien Lars Gezelius meddelat mig, fynd av begravnings gjorts, som måste vara äldre än nuvarande domkyrkan.

- Adam av Bremen, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, 3. Aufl., hrsg. von B. Schmeidler, Hannover u. Lpz. 1917 (*Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*).
- Ahnlund, Nils, Till frågan om den äldsta Erikskulten i Sverige, *Historisk Tidskrift* 1948.
- Ahnlund, Nils, S:t Eriks translation och legend, *Historisk Tidskrift* 1949.
- Ahnlund, Nils, Den nationella och folkliga Erikskulten; i Erik den Helige, Historia, Kult, Reliker, Stockholm 1954.
- Anjou, S., Heliga korsets kyrka i Dalby, Göteborg 1930.
- Anjou, S., Uppsalatemplets gudabeläten avbildade på bonaden från Skog, *Fornvännen* 1935.
- Axel-Nilsson, Göran, Om bildenhållet i bonaden från Skog, *Hälsingerunor* 1952.
- Bolin, Sture, Erik den helige; i Svenskt Biografiskt Lexikon, 14, 1951–1953 (med rik litteraturförteckning).
- Branting, A. och Lindblom, A., Medeltida vävnader och broderier i Sverige, I, Uppsala och Stockholm 1928.
- Carlsson, Einar, Translacio archiepiscoporum, Erikslegendens historicitet i belysning av ärkebiskopssätets förflyttning från Upsala till Östra Aros, Uppsala 1944, *Uppsala Universitets Årsskrift* 1944:2.
- Carlsson, Einar, Erikslegendens historicitet, *Historisk tidskrift* 1952.
- Curman, Sigurd, Kristna gravmonument från 1000-talet funna i Vreta kloster; i Arkeologiska studier tillägnade H K H Kronprins Gustaf Adolf, Utgivna av Svenska fornminnesföreningen, Stockholm 1932.
- Curman, S. och Lundberg, E., Vreta klostrets kyrka; i Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Stockholm 1935.
- Ekhoff, Emil, Svenska stavkyrkor, Stockholm 1914–1916.
- Ericus Olai, Chronica (regni gothorum), *Scriptores Rerum Suecicarum* II:1, Upsala 1828.
- Erikslegenden, *Scriptores Rerum Suecicarum* II:1.
- Franzén, Anne Marie, Odens öga, *Fornvännen* 1958.
- Gallén, Jarl, och Lundén, Tryggve, Sankt Erik Konung, *Svenska Katolska Akademiens Handlingar*, nr 2, Stockholm 1960.
- Gardberg, C. J., Åbo domkyrka – några synpunkter; i Nordisk medeltid, Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse, Uppsala 1967.
- Granberg, Gunnar, Den kalendärt fixerade källdrickningen; i Folkliv och folktankar 1934.

- Lindqvist, Sune, Den helige Eskils biskopsdöme, Stockholm 1915.
- Lindqvist, Sune, Uppsala högar och Ottarshögen, Uppsala 1936.
- Lindqvist, Sune, Några ord om Bonaden från Skog, *Fornvännen* 1951.
- Messenius, Joh., Sveopentaprotopolis, thet är, the fäm förnämste och älfte Sweriges och Göthes hufwudstäder . . . förswenskat aff H. Hammero anno 1612, Stockholm, Tryckt på nytt . . . 1657.
- Ohlmarks, Åke, Alla Sveriges kungar, Surte 1972.
- Olsen, Olaf, Hørg, Hov og Kirke, Historiske og arkaeologiske Vikingetidsstudier, København 1966. (Märk särskilt kapitel IV, Templet i Uppsala).
- Oscarsson, Ulla, Överhogdalstapeten i Jämtlands Läns Museum. *Sv. Turistför. Årsskrift* 77, Nacka 1977
- Palm, Thede, Uppsalalunden och Uppsalatemplet, *Vetenskaps Soc. i Lund årsbok* 1941, Lund 1942.
- Rausing, Gad, Stavkyrkor, *Fornvännen* 1968.
- Salvén, Erik, Bonaden från Skog, Stockholm 1923.
- Salvén, Erik, Sankt Olofs kyrka; i N. C. Humble, Socknen på Ödmorden, Lund 1944. (Salvén ansluter sig här till Andreas Lindbloms mening att de tre gestalterna till vänster på bonaden från Skog avser Nordens tre helgonkonungar).
- Schmid, Toni, Liber Ecclesiae Vallentunensis, Ed. Toni Schmid 1945.
- Schmid, Toni, Erik den heliges legend på latin, fornsvenska och modern svenska (utredigerad och översatt av T. S.); i Erik den Helige, Historia, Kult, Reliker, Stockholm 1954.
- Seitz, Heribert, De tre kronorna, Stockholm 1961.
- Staf, N., Marknad och möte, Studier rörande politiska underhandlingar med folkmenigheter i Sverige och Finland intill Gustaf II Adolfs tid, Stockholm 1935.
- Stylffe, C. G., Skandinavien under unionstiden, 3:e uppl., Stockholm 1911.
- Sundquist, Nils, En återfunnen karta över Uppsala på 1660-talet. *Upplands fornminnesförenings Tidskr.* 46:2 (1939).
- Sundquist, Nils, Östra Aros, Stadens uppkomst och dess utveckling intill år 1300; Uppsala stads historia, Del I, Uppsala 1953.
- Sundquist, Nils, Upsala tempel och dess läge, *UNT* Jul 1949.
- Sundquist, Nils, Det forntida Upsala i 1600-talets lärda spekulation, *Uppland* 1953.
- Sundquist, Nils, Minnesbyggnaderna berättar, En bildkavalkad kring byggnadsstudier i Uppsala med omnejd 1956–1965, Uppsala 1968.
- Sundquist, Nils, Mariakyrkan i Sigtuna; i Kring några minnesbyggnader i Uppsala och uppsalatrakten, Uppsala 1972.
- Sylwan, Vivi, Bonaden från Skog, Till frågan om dess innehåll och datering, *Fornvännen* 1949.
- Thordeman, Bengt, Erik den Helige, Historia, Kult, Reliker; Studier utgivna under red. av Bengt Thordeman, Stockholm 1954.
- Thordeman, Bengt, Skogstapetens datering, *Fornvännen* 1948.
- Turville-Petre, E. O. G., Myth and Religion of the North, London 1964.
- Tuulse, Armin, Romansk konst i Norden, Stockholm 1968.
- Westman, Knut B., Vårt första kristna århundrade; *Svenska Turistför. Årsskrift* 1942 (1100-talet).
- Westman, Knut B., Erik den helige och hans tid; i Erik den Helige, Historia, Kult, Reliker, Stockholm 1954.
- Widéen, Harald, Till diskussionen om Uppsala hednatempel, *Fornvännen* 1951.
- Wisløff Carl Fr., Norsk Kirkehistorie, Bind 1, Oslo 1966.
- Zachrisson, Sune, Från Vendeltid till Vasatid, Redogörelse för de byggnadsarkeologiska undersökningarna av Eskilstuna kloster och slott 1961–62, *Eskilstuna museers årsbok* 1963.
- Åmark, Karl, Om Upplands marknader, *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 45:2, (1936).